

ZAŠTO GUBITI VRIJEME S DINKOM TOMAŠIĆEM?

Ivan Rogić

Arhitektonski fakultet, Zagreb

UDK 316.2 (497.5)

316-05 Tomašić, D.

Prethodno priopćenje

Primljeno: 9. 11. 1993.

Sadašnje zanimanje za Tomašićevo djelo nije samo arheologijska obveza društvenih znanosti, već je on jedan od prvih problema dekonstrukcionističke analize razdoblja u kome je Tomašić bio jedno od mnogih "slijepih mjesta". Interes je takve analize tim veći što je Tomašić, poput mnogih drugih, politički zainteresirani znanstvenik – socijalni reformator – pa je njegovo "zaboravljanje" vjerojatno više bilo motivirano političkim interesom. Ovako osnažujući interes za Tomašićevo djelo autor u nastavku kratko analizira dvije njegove bitne ideje: onu o kulturnom identitetu kao osnovici "balkanske krize", kao i ideju o balkanskim društvima kao društvima "pod pritiskom". I jedna i druga ideja jasno pokazuju pogubnost izostanka sustavnih analiza kulturno-društvenih procesa u prošlosti kao i nužnost napora da se razviju istraživački pristupi ključnim pitanjima modernog hrvatskog društva.

○ djelu i ostavštini Dinka Tomašića može se, najprije, misliti s onom arheologijskom obvezom koja nagoni na obzirnost spram svake činjenice što se može uvrstiti u dosta neodređeni fond "vlastite" baštine. Takav stav, doduše, nije uvijek u najboljem odnosu spram posebnih epistemoloških razloga, koji nameću strogost odbira i jasnoću mjerila, ali je, na drugoj strani, najpogodniji za proširenje polja radoznalosti, i znanstvene i kulturne, do one granice do koje uopće i seže odredljivost jedne baštine. Time se, ako ništa drugo, uspostavlja kakva-takva obrana od tendencija da se nepravedno zapuste čak i oni elementi baštine koji su razvojno mjerodavni. Društva se, između ostaloga, razlikuju i po tomu kakav sustav "propusnosti" uspostavljaju u odnosu spram baštine. To znači da u konstrukciji njihova "simboličnog univerzuma" jednako sudjeluju i elementi baštine koji se aktivno recikliraju i "slijepa mjesta" koja pritiskuju svojom prazninom. Razlozi množenja "slijepih mjesta" ne moraju u svakom posebnom

slučaju biti podrijetlom iz sfere dnevne reprodukcije sustava moći i vladanja. Ali je vjerojatnije da će tamo gdje je ekskluzivna ideološka zainteresiranost poretka za svijet života prisutnija, i agresivnija, "slijepa mjesta" biti češća. Na taj se način prispjelo do stajališta bliskog dekonstrukcionističkim ambicijama. On sugerira da je semantička rekonstrukcija "slijepih mjesta" posebna vrst arheologijskog istraživanja koja jedan društveni poredak identificira ne toliko po tomu što je – kao svoje ciljeve i mehanizme – javno izložio, nego po onomu što je sustavno potiskivao, brisao, ili izbjegavao. U tom kontekstu djelo i ostavština Dinka Tomašića samo je jedan od nekoliko slučajeva koji su u pamćenju znanstvene zajednice zaposlene u društvenim znanostima u Hrvatskoj preživjeli tek kao rijetke natuknice. Opusi M. Šufflaya, I. Pilara, da se i ne spominje onaj A. Radića, samo su markantniji primjeri. Svi se oni mogu, dakle, držati i jednom vrsti građe za moguću dekonstrukcionističku analizu razdoblja koje nije ograničeno samo na nekoliko zadnjih desetljeća.

Osim spomenutog – načelnog – razloga, dekonstrukcionistički usmjeren interes ima i još jedno uporište. I Tomašić, a i ostali spomenuti, dobro se uklapaju u prvi i sigurno najtrajniji model društvenog znanstvenika u Hrvatskoj. Glavno obilježje modela je izravna politička zainteresiranost znanstvenika; kada nije precizno oblikovana, kao primjerice u slučaju fantasta iz razdoblja klasicizma, ona se ipak otkriva u jednoj vrsti utopijskih ostataka koji izbijaju na vidjelo kada se skiciraju razvojni i regulativni modeli za budućnost. Tomašićevo podsjećanje da bi se balkanski odnosi mogli urediti po uzoru na odnose u švicarskoj federaciji ili na one između skandinavskih zemalja jasno otkriva njegov politički ukus. Njegovo haesesovsko podrijetlo još jasnije otkriva slika srednjoeuropskih zemalja od Baltika do Jadrana, koje svoju socijalnu stabilnost izvode iz stabilnosti kulturnih tradicija seoskog svijeta, a građansku iz dokumenata o ljudskim pravima; takvu je sliku, poznato je, Tomašić ponudio još 1942. Zahvaljujući toj vrsti sraslosti znanstvenog i političkog interesa – koja dopušta i Tomašića i srodne mu nazvati socijalnim reformatorima – potiskivanje ili brisanje njihova mjesta u kolektivnom pamćenju znanstvene zajednice oslanja se i na teorijsku i na političku različitost. Zbog toga i dekonstrukcionistička briga za zatečena "slijepa mjesta" dobiva dodatnu uvjerljivost. Ona, ako ništa drugo, sugerira da je množenje "slijepih mjesta" manje motivirano znanstvenom zastarjelošću, a više interesnim pritiscima da se najbolje slike političkih konkurenata arhiviraju u najbolje čuvane kutije. Na taj se način program rekonstrukcije baštine predvidljivo pretvara u zamršeno istraživanje vladajućih društvenih strategija suvremenog društva.

Drugi način pristupa djelu i ostavštini Dinka Tomašića svoje uporište ima u samoj epistemološkoj strukturi onoga što je Tomašić napisao. Na ovom mjestu, već i zbog raspoloživog prostora, nije moguće ponuditi takvo što. Napokon, iscrpnije analize te strukture vjerojatno će biti zadaćom mnogih koje će Tomašićevi radovi tek privući. Ja ću samo skicirati dvije ideje prisutne u Tomašićevoj ostavštini koje nisu izgubile generativna svojstva.

a) Ideja o kulturnom identitetu kao osnovici "balkanske krize". Ta se ideja, poznato je, može u tekućoj teorijskoj produkciji najčešće naći kao razrada uvida

da se na balkanskom području sudaraju dva globalna kulturna kruga: zapadni i istočni. Pri tomu se uglavnom zanemaruje kakva je stvarna socijalna recepcija pojedinih elemenata podrijetlom iz tih krugova te kakvi se strukturni odnosi na toj podlozi oblikuju. Tomašić sugerira da je opozicija uobličena prisutnošću takvih kulturnih elemenata fatalno povezana sa dubljom (i prije toga već formiranom) napetošću između plemenskog i zadružnog tipa reprodukcije kulturnog identiteta. Po njemu, zadružni tip krije mogućnosti nekonfliktne preobrazbe u uspješnu kulturnu podlogu građanskog društva. Plemenski tip, naprotiv, takvih mogućnosti nema. Iznesenom tezom Tomašić je polemički osporio do tada gotovo samorazumljivu tvrdnju J. Cvijića o većim državotvornim sposobnostima "dinarskog tipa", koji se, grubo promatrano, poklapa s "plemenskim tipom" u Tomašića. Općeniti predložak, koji se s različitim varijacijama nalazi u gotovo svim europskim narodnim kulturama, sugerira da su "kontinentalci", "brđani" ili "nomadi" trajnim izvorom nestabilnosti društvenog poretka. Cvijićeve interpretacije, u odnosu spram tih predložaka, jest, dakle, atipična. Nije prijeporno da ona ima jasne ideologijske zadaće. Ali je manje jasno kako se ona integrirala u predloške romantične obnove u Hrvatskoj. Tomašićeva polemika, dakle, izravno upućuje na temeljitu analizu strategija te obnove pa, sukladno tomu, i na analizu kulturne osnove na kojoj je razvijena prva modernizacija hrvatskog društva u prošlom stoljeću. Koliko ona utječe i na mehanizme oblikovanja "simboličnog univerzuma" današnjeg hrvatskog društva i nije potrebno posebno argumentirati. Međutim, i Tomašićeva teza, premda je, za razliku od Cvijićeve, bliža tradicionalnom kolektivnom iskustvu europskih narodnih kultura, inzistiranjem na nekonfliktnosti identiteta oslonjenog na svojstva zadružnog tipa, pokazuje da ne stoji uvijek najbolje sa činjenicama. Notorno je da su tu fatalni potresi feudalnog svijeta nastali, između ostaloga, i zbog toga jer su se seoske zadruge opirale novim pritiscima feudalne društvene strukture. Ili, kraće: hajdučija, razbojništvo i srodni oblici ponašanja nisu samo baština plemenskog tipa života i identiteta nego i onoga oblikovanoga na seoskoj zadruzi. Poteškoća je, međutim, što su istraživanja socijalne i kulturne osnove hajdučije, i s njom povezane trgovine robljem, u nas malobrojna. Dekonstrukcionistička ironija sugerira da je to ponajprije zbog socijalnog pritiska da se razbojnik štiti romantičnim svojstvima i ovlastima, kako zahtijeva kulturni poredak prve hrvatske modernizacije. Tomašićeve tvrdnje, međutim, neovisno o njihovim tipskim ograničenjima, pokazuju da je u razumijevanju prve hrvatske modernizacije u prošlom stoljeću, a time i druge u tekućem, aktivno jedno "slijepo mjesto", čija praznina fatalno djeluje na društvenu akciju niza sadašnjih aktera.

b) Ideja o balkanskim društvima kao društvima "pod pritiskom". Premda su uvidi da su balkanska društva društva pod periferijskim pritiskom brojni i prisutni u svim važnijim povijesnim analizama, posljedice te činjenice, napose u procesima oblikovanja kulturnog identiteta, nisu sistematizirane, a još manje sustavno pojašnjene. Na više mjesta Tomašić upozoruje da o toj skupini društava treba misliti kao o društvima trajno izloženima periferijskom pritisku. Na toj podlozi u kolektivno iskustvo ulaze i forme militarizacije života kao posljedica jedne vrsti izopačene racionalnosti. Jasno je da će u takvu kontekstu građanska

modernizacija biti ili odgođena ili pak javno prihvaćena a strukturno podređena militarističkim akterima i institucijama. U svakom slučaju, "rentiranje" nasilja postaje ne samo legitimnim nego i poželjnim oblikom odnosa. Kulturni identitet što se u tom procesu oblikuje pogodan je za sve oblike interesnih inverzija kojima je cilj povećati ovisnost lokalnog života o središtima izvan svake mogućnosti kontrole. Jedna od praktičnih posljedica jest i pretvaranje prirodnih društvenih razlika u antagonizirane oblike koji se međusobno kontroliraju uspješno tek kada su stavljeni pod otvorenu kolonijalnu kontrolu. Prva Jugoslavija dobrim je primjerom odgođene modernizacije; druga Jugoslavija dobrim je primjerom pokušaja da se ograničena modernizacija podredi militarističkom poretku. U oba slučaja stvarni akteri su figure militarističke tradicije, kulturni identitet kojih je podrijetlom iz plemenskih tradicija. Izlazak iz toga kruga, po Tomašiću, premda je natopljen utopijskim prisposodobama, pretpostavlja kritičke uvide u strukture kulturnog identiteta i, sukladno tomu, nova mjerila političke i razvojne kompetencije. Time je, implicitno, skicirano i stajalište s kojega su jasnije vidljivi razvojni prioriteti sadašnjeg hrvatskog društva.

Kada se oba skicirana interesa međusobno povežu, dobiva se prilično uvjerljiva osnovica za trajnije istraživanje Tomašićeve ostavštine. S njim je prirodno svezan i napor da se razviju istraživački pristupi ključnim pitanjima modernog hrvatskog društva, koji će više povjerenja imati u interdisciplinarnu analizu, od antropologije i ekonomije do znanosti o kulturi i semiologije. U tom kontekstu čak i vidljiva ograničenja u Tomašićevoj ostavštini mogu biti poučna. Ali o njima u ovoj prilici i nije odveć pristojno raspravljati.

WHY WASTE TIME WITH DINKO TOMAŠIĆ?

Ivan Rogić

Faculty of Architecture, Zagreb

The current interest in Tomašić's work is not only an archeological obligation of social sciences, but one of the first problems of deconstructionist analysis of a period in which Tomašić was one of the numerous "blind spots". Interest for such analyses is all the greater, because Tomašić, like many others, was a politically engaged scientist – a social reformer – so his "falling into oblivion" was probably more motivated by political interest. Thus reviving curiosity for Tomašić's work the author continues to analyze briefly his two main ideas: the one about the cultural identity as the basis of the "Balkan crisis", as well as the idea about Balkan societies as societies "under pressure". Both ideas clearly demonstrate that a lack of systematic analyses of cultural and social processes in the past can indeed be perilous, and also that it is necessary to develop explorative approaches in major issues of modern Croatian society.

WARUM MIT DINKO TOMAŠIĆ ZEIT ZU VERLIEREN?

Ivan Rogić

Architektonische Fakultät, Zagreb

Das jetzige Interesse für das Werk von Tomašić ist nicht nur eine archäologische Pflicht der Geisteswissenschaften, sondern es ist eines der wichtigsten Themen der dekonstruktivistischen Analyse des Zeitraums, in dem Tomašić und sein Werk eine von vielen "blinden Stellen" war. Das Interesse für solche Analysen ist um so größer, als Tomašić wie auch viele andere ein politisch interessierter Wissenschaftler – sozialer Reformator – ist, so daß seine "Vergessenheit" mehr durch das politische Interesse motiviert wurde. Auf diese Weise das Interesse für das Werk von Tomašić zu verstärken, analysiert der Autor in der Fortsetzung seine zwei wichtigen Ideen: Eine über die Kulturidentität als Basis "der balkanischen Krise" und die andere über die balkanischen Gesellschaften als Gesellschaften "unter Druck". Sowohl eine als auch die andere Idee führen die Tatsache vor Augen, wie es gefährlich ist, wenn eine systematische Analyse der kultur-gesellschaftlichen Prozesse in der Vergangenheit ausbleibt, und wie es nötig ist, die Forschungsmethoden für die Schlüsselfragen der modernen kroatischen Gesellschaft zu entwickeln.